

Η «δεύτερη γενιά» δεν είναι παρά δύο λέξεις

Σε κάθε μεταναστευτικό ρεύμα η δεύτερη γενιά, δηλαδή τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στη χώρα εγκατάστασης ή ακολούθησαν σ' αυτή τους γονείς τους σε μικρή ηλικία¹, αποτελούν σημαντικό δείκτη των αιτιών, των διαδικασιών, των περιεχομένων και των αποτελεσμάτων της μετανάστευσης ή και της παλιννόστησης, στο επίπεδο των αντιλήψεων, των παραστάσεων και των πρακτικών.

Οι πραγματικότητες, οι δυνατότητες και τα όρια που δοκιμάζουν τα παιδιά των μεταναστών, σε συνάφεια και αλληλεξάρτηση με αυτά των γονιών, αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες της «κοινωνικοποίησης», της «ένταξης», της «ενσωμάτωσης» ή της «περιθωριοποίησής» τους σε σχέση τόσο με την εκπαίδευση, την εργασία και την οικογένεια όσο και με το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα της χώρας εγκατάστασης.

Η σύνθετη αυτή δυναμική, άμεσα συνδεδεμένη με τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές μεταβολές της χώρας προέλευσης αλλά και της χώρας εγκατάστασης, οδηγεί συχνά σε αναθεωρήσεις του «σχεδίου μετανάστευσης» με σκοπό την προσαρμογή στις «αλλαγές», την αντιμετώπιση των «περιστάσεων» και την αξιοποίηση των «ευκαιριών».

Η υπερπόντια και ευρωπαϊκή μετανάστευση των Ελλήνων κατά τον 20ό αιώνα και των άλλων χωρών (Βαλκάνια, χώρες της πρώην ΕΣΣΔ) προς την Ελλάδα στην πρόσφατη περίοδο, αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα της σύνθετης δυναμικής της «δεύτερης γενιάς».

1. Σύμφωνα με την Κ. Κασιμάτη κατηγορίες παιδιών δεύτερης γενιάς είναι πολλές: α) παιδιά Ελλήνων μεταναστών που ζουν χωρίς τους γονείς τους στη Ελλάδα ή με τους γονείς τους στη χώρα υποδοχής, β) παιδιά επαναπατρισμένων Ελλήνων, γ) παιδιά-καρποί μεικτών γάμων, δ) παιδιά προσφύγων μετά τον εμφύλιο (Κασιμάτη 1984: 66).

Ι. Η μετανάστευση των Ελλήνων

Σε ό,τι αφορά την ελληνική διασπορά (18ος-19ος αιώνας) και παρά τις διαφοροποιήσεις μεταξύ κρατών, περιοχών, πόλεων, δραστηριοτήτων κ.λπ., η «πρώτη» και η «δεύτερη γενιά» περνούν, για διαφορετικούς λόγους και με διαφορετικούς τρόπους, από ένα αρχικό στάδιο υψηλού βαθμού επαγγελματικής, κοινωνικής και εθνοτικής ενδογαμίας σε μια δυναμική «μεικτών γάμων», «ενσωμάτωσης» και κοινωνικής ανόδου με βάση τις επιχώριες, λιγότερο ή περισσότερο διαστρωματοποιημένες, κοινωνίες και στρατηγικές (Βλάμη 2006· Κατσιαδάκη 1986· Βεντούρα 1999: 107-108).

Στην υπερπόντια μετανάστευση (Καναδάς, Αυστραλία) των Ελλήνων, μετά από ένα διάστημα «προσαρμογών» και «βολιδοσκοπήσεων», παρατηρείται ένα πέρασμα των μεταναστών από τις «δουλειές του ποδαριού» και την εργατική προλεταριοποίηση σε μια σχετική κοινωνική άνοδο της «πρώτης» και κυρίως της «δεύτερης γενιάς» μέσα από τις στρατηγικές του «αφεντικού», των μεικτών γάμων, της απόκτησης της ιθαγένειας, την πολιτισμική ένταξη κ.ο.κ. (Κιτρόεφ 1999α· Τσίμπος 2004· Ντουμάνης 2004· Λαλιώτου 2006).

Σε κάθε περίπτωση οι σχέσεις της «πρώτης» με τη «δεύτερη γενιά» παραμένουν πιο σύνθετες, αδιαχώριστα συνδεδεμένες με τις εξελίξεις τόσο στην περιοχή-κοινωνία προέλευσης όσο και στην περιοχή-κοινωνία προορισμού. Αναφέρουμε ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις με βάση το υλικό έρευνας σχετικής με την υπερπόντια μετανάστευση των Ελλήνων που δημοσιεύτηκε το 1917. Πρόκειται για έργο του καθηγητή της Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής Ανδρέα Ανδρεάδη *Η Ελληνική Μετανάστευσις* (εκδ. Τυπογραφείον Παν. Α. Πετράκου, Εν Αθήναις, 1917), ο οποίος μαζί με τους φοιτητές του διενήργησε εκτεταμένη έρευνα σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Στην έρευνα καταγράφονται τα βασικά αίτια, οι διαδικασίες, τα περιεχόμενα και τα αποτελέσματα της μετανάστευσης στην Αμερική. Το ενδιαφέρον της εντοπίζεται κυρίως στο κατά πόσο η μετανάστευση επηρεάζει το δημογραφικό ζήτημα, τη δημόσια υγεία, την εθνική συνείδηση και τις στρατιωτικές υποχρεώσεις.

«...όσον αφορά όμως τους μεταναστεύοντας μετά των οικογενειών των, επειδή ούτοι δεν είναι απίθανον να εγκατασθώσιν εκεί μονίμως, δύναται τις ειπείν, ότι διά τους τελευταίους τούτους υφίσταται πάντοτε ο τοιούτος κίνδυνος. Και αυτοί μεν θα μείνωσι πάντοτε Έλληνες, είτε πολιτογραφηθώσιν ως Αμερικανοί, είτε

όχι, τα τέκνα των όμως, ανατρεφόμενα εις ξένον περιβάλλον και φοιτώντα εις ξένα σχολεία, θα αφομοιωθώσιν ολίγον κατ' ολίγον προς τους Αμερικανούς καθ' όσον θα ομιλώσι και την Αγγλικήν γλώσσαν, μετά 2-3 δε γενεάς θα απολέσουν την εθνικότητά τους και μόλις θα παραμείνη εις τα βάθη της μνήμης των αμυδράτις ιδέα ότι ο πάππος των ή ο προπάππος των υπήρξεν Έλλην...» (Δήμος Χαλνίων, βλ. σελ. 240).

«Πολλοί μετανάσται νυμφευόμενοι εκεί Αμερικανίδας βαθμηδόν εξαμερικανίζονται και αυτοί και τα τέκνα των δεν είναι πλέον Έλληνες, αλλ' Αμερικανοί γεννηθέντες εν Αμερική εξ Αμερικανίδος και ανατραφέντες με Αμερικανικά ήθη και έθιμα. Έτερος κίνδυνος απειλών τον εθνισμόν του Έλληνος είναι η ανάγκη, ήτις εξωθεί ή μάλλον εξώθει τους Έλληνας να στέλλωσι τα τέκνα των εις τα Αμερικανικά σχολεία, εις τα οποία ουδέ καν διδάσκονται Ελληνικά γράμματα, και ν' απομακρύνωνται ούτω και της ορθοδόξου Εκκλησίας, είνε δε γνωστόν ότι μόνα τα γράμματα και η ορθοδοξία υπήρξαν πάντοτε διά τον Έλληνα η κυριωτέρα βάσις και το έρεισμα της διατηρήσεως του εθνισμού του...» (Δήμος Τριπόλεως, βλ. σελ. 81-82).

Στη μεταπολεμική μετανάστευση προς τις ΗΠΑ, οι Έλληνες ενσωματώθηκαν σε μια κοινωνία με αξιόλογη οικονομική ανάπτυξη και ευμάρεια, με αποτέλεσμα, μετά τη δεκαετία του 1970, χάρη στην οικονομική άνοδο που σημείωσαν, να ανέλθουν κοινωνικά με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη σταδιακή μεταφορά των κατοικιών τους από το κέντρο στα προάστια των μεγάλων πόλεων (Κιτρώεφ 2006δ: 78).

Αντίθετα, στη μετανάστευση προς τον Καναδά, με βάση τα στοιχεία των καναδικών απογραφών της δεκαετίας του 1980, οι Ελληνοκαναδοί συνέχιζαν να υπερεκπροσωπούνται στις θέσεις εργασίας των ανειδίκευτων ή ημειδικευμένων εργατών, όπως στους τομείς παροχής υπηρεσιών, στη μηχανουργία και την υφαντουργία. Σε ό,τι αφορά στην κοινωνική θέση των Ελληνοκαναδών δεύτερης γενιάς, αυτή εμφανίζεται υψηλότερη από εκείνη των μεταναστών γονέων τους, γεγονός που οφείλεται στο υψηλότερο μορφωτικό τους επίπεδο (Τσίμπος 2004: 178-185).

Στην Αυστραλία, η πλειονότητα των Ελλήνων μεταναστών της μεταπολεμικής περιόδου ήταν αγρότες και ανειδίκευτοι εργάτες των αστικών κέντρων (Τρίμη-Κύρου 2003β: 322· Τάμης 2006α: 256) και εργάστηκαν, σύμφωνα με τις αυ-

στραλιανές στατιστικές, κυρίως ως «τεχνίτες και ανειδίκευτοι εργάτες» (Τρίμη-Κύρου 2003β: 324· Τρίμη-Κύρου 2003α: 310· Ντουμάνης 2004: 139). Στα εργατικά στρώματα ανήκουν και οι Έλληνες μετανάστες στην Νέα Ζηλανδία. Αναφέρεται, για παράδειγμα, ότι οι περίπου 1.700 Έλληνες μετανάστες, που εγκαταστάθηκαν στην Νέα Ζηλανδία την περίοδο 1945-1975, ήταν κυρίως αγρότες και ανειδίκευτοι εργάτες από την Μακεδονία και την Πελοπόννησο (Τάμης 2006β: 269). Στη δεύτερη γενιά Ελλήνων μεταναστών στην Αυστραλία παρατηρείται άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου, σταδιακή βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης (Ντουμάνης 2004: 155-158) και αύξηση των μεικτών γάμων (Τρίμη-Κύρου 2003α: 313)

Αναφορικά με την ευρωπαϊκή μεταπολεμική μετανάστευση (Σουηδία, Βέλγιο, Γερμανία), οι Έλληνες εργάζονται κυρίως ως βιομηχανικοί εργάτες και κατώτεροι υπάλληλοι στον τομέα των υπηρεσιών (Κασιμάτη 1984· Έμκε-Πουλοπούλου 1986: 193, 323-324· Βεντούρα 2006γ: 141), παρά δε τη σχετική βελτίωση της θέσης τους στην εργασία και την κοινωνία (σταδιακή αγορά από ορισμένους μετανάστες αυτοκινήτου, σπιτιού, εξοπλισμού κ.λπ.) δεν φαίνεται να πέτυχαν σε βάθος χρόνου μια ουσιαστική κοινωνική άνοδο (Βεντούρα 2006α: 124).

Περιορισμένη είναι και η κοινωνική άνοδος της «δεύτερης γενιάς» με την έννοια ότι ενώ βελτιώθηκε το εκπαιδευτικό της επίπεδο και οι «προσαρμογές» σε σχέση με τα κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα της χώρας εγκατάστασης, δεν σημειώθηκε ανοδική κοινωνική κινητικότητα ούτε και αποφεύχθηκαν τα υψηλά ποσοστά ανεργίας (Βεντούρα 2006α: 124· Βεντούρα 2006β· Βεντούρα 1999: 159· 161, 177-183, 201· Βεντούρα 2006γ: 141).²

II. Η μετανάστευση προς την Ελλάδα

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001, ο αριθμός των αλλοδαπών στην Ελλάδα ανέρχεται σε 797.000. Δύο στους τρεις αλλοδαπούς ανήκουν

2. Αναλυτικές αναφορές για τα προβλήματα της δεύτερης γενιάς Ελλήνων μεταναστών στη μεταπολεμική Ευρώπη στα ζητήματα της γλώσσας, της εκπαίδευσης, της εργασίας, της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της κοινωνικής ανόδου, της παραμονής ή της παλιννόστησης δίνονται από την Κασιμάτη 1984: 66-114. Παραστατικές αφηγήσεις των ίδιων των Ελλήνων μεταναστών σχετικά με τα προβλήματα και τα διλήμματα των παιδιών τους δίνονται από τον Ματζουράνη 1990: 38, 54, 59, 64, 112, 129, 130, 135, 136, 139.

στις ηλικίες των 25-44 χρόνων, έχουν κατά κανόνα μέσο επίπεδο εκπαίδευσης, είναι έγγαμοι και σε ό,τι αφορά στους λόγους μετανάστευσης στην Ελλάδα το 16% των Αλβανών και το 12-15% του συνόλου των Γεωργιανών, Ρώσων και Αρμενίων δήλωσε την «επανένωση της οικογένειας» (Καφετζής 2003).

Τόσο στον αστικό όσο και στον αγροτικό χώρο, οι ομάδες των μεταναστών εμφανίζουν οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαιρέσεις με βάση δίκτυα και σχέσεις που ανάγονται στην «προστασία», τον τόπο καταγωγής, τις θρησκευτικο-φιλανθρωπικές ομάδες, τις εθνοθρησκευτικές απόψεις, την οικογενειακή κατάσταση, το φύλο, τη νομιμότητα παραμονής κ.λπ. (Ψημμένος 1998, 2000, 2003· Κασίμης 2003, 2008· Λάουτ-Μπάκα 2006· Καμπέρης 2006β). Ανάλογες διαφοροποιήσεις εμφανίζονται στην αποτίμηση από τους ντόπιους της «εγκληματικότητας» ή της «απειλής» των μεταναστών για την κοινωνία και την αγορά εργασίας (Καρύδης 1996· Κωνσταντινίδου 2001· Βαμβακάς 1997· Ρωμανίδου 2000· Γαλάνης 2003· Κατσορίδας 1999· Κούρτοβικ 2001).

Η αμφισημία των παραστάσεων της «νομιμότητας» και οι πολλαπλές όψεις των διαδικασιών κοινωνικο-οικονομικής ένταξης/περιθωριοποίησης των μεταναστών, επηρεάζουν τις στάσεις και αυτών των ιδίων των μεταναστών καθώς συχνά τους οδηγούν σε καταστάσεις ψυχοκοινωνικής παθολογίας (Μπίμπου-Νάκου 1998· Κεραμάρης 2000· Γονιδάκης 1998).

Στην πραγματικότητα οι διαφορετικές στρατηγικές τόσο του ντόπιου πληθυσμού όσο και των μεταναστών συμβάλλουν στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών διαφοροποιήσεων και στη συγκρότηση νέων κοινωνικών ομάδων μεταναστών. Οι μετανάστες εργάτες φαίνεται να διαφοροποιούνται με βάση τις εργασίες, το είδος ή την αμοιβή της εργασίας, τον ρυθμό μετακίνησης, εντός και εκτός της περιοχής ή της χώρας, κ.λπ. (Κασίμης 2008). Με άλλα λόγια η δυναμική της τοπικής αγοράς και της τοπικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες είναι αδιαχώριστα συνυφασμένες με τις στρατηγικές των ιδίων των μεταναστών άλλοτε για κοινωνική ένταξη, άλλοτε για «επιστροφή» στη χώρα προέλευσης, άλλοτε για «κοινωνική άνοδο» στην περιοχή εργασίας και άλλοτε με την εναλλαγή του σχήματος μετανάστευση-παλιννόστηση. Σε μια σειρά περιπτώσεις παρατηρείται ότι οι στρατηγικές «παραμονής» ή «φυγής» συνδέονται με τις προσδοκίες για το μέλλον των παιδιών (Νιτσιάκος 2003: 211-279· Λαμπριανίδης 2003).

Συνοψίζοντας τις σύντομες αναφορές σχετικά με τη μετανάστευση των Ελλήνων και τη μετανάστευση προς την Ελλάδα, θα λέγαμε ότι οι σχέσεις της δεύτερης γενιάς τόσο με τη χώρα προέλευσης (εθνοτική ταυτότητα) και τους γονείς

(κοινωνική προέλευση) όσο και με τους θεσμούς της χώρας εγκατάστασης (σχολείο, εργασία, γάμος, κοινωνικές σχέσεις) παραμένουν αντιφατικές στον βαθμό που η «προσαρμογή» ή η «ενσωμάτωση», ως σύνολα από αντιλήψεις, παραστάσεις και πρακτικές, δεν είναι δεδομένες, ομοιογενείς ή γραμμικές. Εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα κοινωνικο-οικονομικά και πολιτικο-ιδεολογικά δεδομένα της κοινωνίας υποδοχής σε κάθε συγκεκριμένη εποχή και από τη σχέση μεταξύ των χωρών καταγωγής και των χωρών υποδοχής.

Με άλλα λόγια η «δεύτερη γενιά» δεν είναι παρά δύο λέξεις, με την έννοια ότι η οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική της συγκρότηση και διαφοροποίηση συνδέεται άμεσα με τις «γέφυρες» ή τις «τομές» που δημιουργούνται ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και τη χώρα εγκατάστασης και επηρεάζεται σημαντικά αφ' ενός από το κοινωνικό στρώμα, την επαγγελματική κατάσταση και τις οικογενειακές στρατηγικές των γονιών και αφ' ετέρου από τις λιγότερο γνωστές παραμέτρους, όπως οι θρησκευτικές αντιλήψεις, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι πολιτικές πεποιθήσεις κ.ο.κ.

III. Το ερευνητικό πρόταγμα

Οι ανωτέρω παρατηρήσεις σχετικά με την οικονομική και κοινωνική δυναμική της «πρώτης» και της «δεύτερης» γενιάς Ελλήνων μεταναστών και μεταναστών προς την Ελλάδα, αποτέλεσαν το βασικό κίνητρο για μια πιο συστηματική προσέγγιση της δεύτερης γενιάς μεταναστών προς την Ελλάδα μέσα από τον ίδιο τους τον λόγο.

Στο στάδιο της προέρευνας επιχειρήθηκε η επαφή και συζήτηση με ομάδες νέων της δεύτερης γενιάς μεταναστών από τις εθνοτικές ομάδες που με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία ήταν πιο πολυπληθείς και με βάση το παρελθόν είχαν ορισμένες ανθρωπογεωγραφικές, ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συνάψεις, δηλαδή οι Αλβανοί, οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι.

Οι συζητήσεις με τους νέους από τις ανωτέρω εθνοτικές ομάδες σκοπό είχαν:

- α) να κατανοήσουμε τις διαφοροποιήσεις του κοινωνικού, διανοητικού και συμβολικού περιβάλλοντος των νέων,
- β) να αξιολογήσουμε την προσλαμβάνουσα των εννοιών και των εκφράσεων που επρόκειτο να χρησιμοποιήσουμε κατά τη διατύπωση των ερωτήσεων,
- γ) να ελέγξουμε την εγκυρότητα των ερωτημάτων που μας απασχολούσαν,
- δ) να προσδιορίσουμε την έκταση των απαραίτητων συνεντεύξεων και των

ερωτήσεων στα πλαίσια της κάθε συνέντευξης, έτσι που να ανταποκρίνονται καλύτερα στα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης.

Η έρευνά μας στη διερευνητική της φάση περιέλαβε 10 ελεύθερες και 3 ομαδικές συζητήσεις με νέους της δεύτερης γενιάς, οι οποίοι αναζητήθηκαν μέσα από διαφορετικά κοινωνικά δίκτυα (φιλία, γνωριμίες, στέκια, εθνοτικές ομάδες) κατόπιν υποδείξεων ή με βάση την κοινωνική οικειότητα των μελών της ερευνητικής ομάδας. Ο τρόπος επιλογής των ατόμων ακολούθησε τη μέθοδο της «χιονοστιβάδας» (οι νέοι που εντοπίστηκαν στην αρχή υποδείκνυαν στη συνέχεια άλλους, κ.ο.κ.), ενώ τα αντικείμενα των συζητήσεων κινήθηκαν γύρω από θέματα που βοηθούσαν στην πολύπλευρη προσέγγιση και κατανόηση του κοινωνικού τους περιβάλλοντος, της μεταναστευτικής εμπειρίας, της εκπαιδευτικής τους πορείας, των εργασιών ή των σπουδών που θα ήθελαν να κάνουν, των σχέσεων με την οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον, τις προσδοκίες σχετικά με την εργασιακή, κοινωνική και πολιτική τους ένταξη στην ελληνική κοινωνία κ.λπ. Η προσέγγισή μας αυτή, αρκετά εύχρηστη στις εμπειρικές κοινωνιολογικές έρευνες που καταλήγουν σε συνεντεύξεις, έχει το ουσιαστικό προνόμιο να μην αντιμετωπίζει τον λόγο των ατόμων ως μια μοναδική σειρά από διαδοχικά και αυτόματη γεγονότα σε σχέση με ένα «υποκείμενο» αλλά ως «κοινωνική τροχιά» ανάμεσα σε διαφορετικές θέσεις που το άτομο κατέχει στον κοινωνικό κόσμο.

Οι απαντήσεις των νέων της δεύτερης γενιάς καθώς και οι συζητήσεις που συμπληρωματικά έγιναν, μας έδωσαν την ευκαιρία να εντοπίσουμε ορισμένες διαφοροποιήσεις των απόψεών τους, με βάση τόσο την εθνοτική ομάδα και τη μεταναστευτική πορεία όσο και το κοινωνικο-επαγγελματικό στρώμα των γονιών πριν και μετά τη μετανάστευση. Παράλληλα, διαπιστώσαμε ότι τα περιεχόμενα και οι αξιολογήσεις των ατομικών τους «αναγκών» και «επιθυμιών» δεν προσδιορίζονταν μόνο από τα αξιακά συστήματα του «μετανάστη» ή του «ξένου» αλλά και από τις αναπαραστάσεις και ιδεολογίες της ελληνικής κοινωνίας, των ΜΜΕ, των πολιτικών κομμάτων, των εθνοτικών ομάδων κ.λπ. Έτσι, πέρα από την εξοικείωση με τους τρόπους που οι νέοι της δεύτερης γενιάς σκέφτονται και τη γλώσσα που χρησιμοποιούν, η προέρευνα μας οδήγησε να επιλέξουμε τις έννοιες που θα χρησιμοποιήσουμε, το είδος της συνέντευξης για τη διεξαγωγή της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα και τη σύνθεση του τελικού ερευνητικού δείγματος.

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα έλαβε τον γενικό τίτλο *Δεύτερη γενιά μεταναστών: μεταξύ σχολείου και εργασίας* και έθεσε ως αντικείμενο την αναζήτηση,

την καταγραφή, την κατανόηση και την ερμηνεία των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών λόγων στη βάση των οποίων η δεύτερη γενιά των μεταναστών εντάσσεται στην ελληνική εκπαίδευση και την αγορά εργασίας.

Με ομάδες αναφοράς τα παιδιά της δεύτερης γενιάς μεταναστών από Αλβανία, Βουλγαρία και Ρουμανία που φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση της Αττικής και με τη μέθοδο των ημικατευθυνόμενων συνεντεύξεων, αναζητήθηκαν:

α) Το οικονομικό και κοινωνικό οδοιπορικό των γονιών, δηλαδή οι λόγοι και τρόποι της μετανάστευσης, η αναζήτηση και αλλαγή εργασίας, οι ανάγκες και προσδοκίες από την ελληνική κοινωνία κ.λπ.

β) Οι ανάγκες, οι προσδοκίες και οι αξιολογήσεις των παιδιών της δεύτερης γενιάς σε σχέση με την εκπαίδευση και την εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και τα κοινωνικά δίκτυα, την παραμονή ή τη φυγή από την Ελλάδα.

γ) Ο ρόλος που διαδραματίζουν στη δυναμική της δεύτερης γενιάς αφ' ενός το οικονομικό και μορφωτικό κεφάλαιο της οικογένειας και αφ' ετέρου η θέση της στη διαστρωμάτωση της χώρας προέλευσης και της ελληνικής κοινωνίας.

Ο απώτερος στόχος και η αναμενόμενη συνεισφορά της έρευνας προσβλέπουν στην αναζήτηση των απαραίτητων μετασχηματισμών της ελληνικής εκπαίδευσης και κοινωνίας που θα ενισχύσουν την επιθυμία και την ικανότητα των νέων της δεύτερης γενιάς

– να εκπαιδεύονται και να καταρτίζονται μέσα και έξω από τους επίσημους εκπαιδευτικούς θεσμούς,

– να αποκτήσουν τις προϋποθέσεις εκείνες που θα τους βοηθήσουν να συμμετέχουν στην ελληνική κοινωνία ως πολίτες με ίσα δικαιώματα, αλλά και με αναγνώριση των πολιτισμικών τους διαφορών.

Με άλλα λόγια, ο σχεδιασμός της εκπαιδευτικής και εργασιακής πολιτικής καθώς και η κατάρτιση αυτών που είναι υπεύθυνοι για την υλοποίησή τους με βάση τις ανωτέρω προϋποθέσεις αποτελούν θεμελιακό διακύβευμα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

- Ανδρεάδης, Α., 1917, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, εκδ. Τυπογραφείον Παν. Α. Πετράκου, Εν Αθήναις.
 Βαμβακάς, Β., 1997, «Αλβανοί μετανάστες στον ημερήσιο τύπο», *Δοκίμες*, 5: 7-40.
 Βεντούρα, Λ., 2006α, «Σουηδία», στο *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος -21ος αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων (123-126).

- Βεντούρα, Λ., 2006β, «Κάτω Χώρες», στο *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος -21ος αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων (131-133).
- Βεντούρα, Λ., 2006γ, «Ομοσπονδιακή Γερμανία», στο *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος -21ος αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων (135-146).
- Βεντούρα, Λ., 1999, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Βλάμη, Δ., 2006, «Γυναίκες, οικογένεια και κοινωνία της εμπορικής διασποράς 18ος -19ος αιώνας», *Τα Ιστορικά*, 45: 243-280.
- Γαλάνης, Γ., 2003, «Ελληνική κοινωνία και μετανάστευση. Απόψεις Ελλήνων για Αλβανούς μετανάστες», στο *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης*, Αθήνα: Gutenberg (223-268).
- Γονιδάκης, Φ., και άλλοι, 1997, «Ψυχοθεραπευτικές πρακτικές σε κοινωνικά αποκλεισμένους ασθενείς», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 59: 45-48.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Η., 1986, *Προβλήματα μετανάστευσης-παλιννόστησης*, Αθήνα: ΙΜΕΟ-ΕΔΗΜ.
- Καμπέρης, Ν., 2006β, «Αλλοδαποί εργάτες στον αγροτικό χώρο. Πραγματικότητες, ιδεολογίες και νοοτροπίες», στο Χρ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα: Gutenberg (413-456).
- Καρύδης, Β., 1996, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κασιμάτη, Κ., 1984, *Μετανάστευση-Παλιννόστηση. Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κασίμης, Χ., Ζακοπούλου, Έ., Παπαδόπουλος, Α., 2003, «Η συμβολή των μεταναστών στη σύγχρονη γεωργική εκμετάλλευση: μελέτη τριών παραδειγματικών περιοχών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 111-112: 9-38.
- Κασίμης, Χ., 2008, «Ντόπιοι και ξένοι στην αγροτική Ελλάδα», στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες-Πολιτικές Προοπτικές*, τόμ. Α: 192-209, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Κατσιαδάκη-Herning, Ο., 1986, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαρίπολου.
- Κατσορίδας, Δ., 1999, «Αλλοδαποί εργαζόμενοι και οικονομική ανάπτυξη», *Ενημέρωση*, 52: 27-29.
- Καφετζής, Π., 2003, «Ξένοι εργάτες. Η Ελλάδα χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 10: 327-338, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κεραμάρης, Ι., και άλλοι, 2000, «Διαπολιτισμικές διαφορές, ψυχική υγεία και μετανάστες», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 69: 32-39.
- Κούρτοβικ, Ι., 2001, «Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και στη νομιμότητα», στο Αθ. Μαρβάκης, Α. Περασάνογλου, Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (163-198).
- Κιτρόεφ, Α., 1999α, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Α1: 123-171, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Κιτρόεφ, Α., 2006δ, «Η μεταπολεμική μετανάστευση», στο *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος -21ος αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων (75-91).
- Κωνσταντινίδου, Χ., 2001, *Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό τύπο*, Αθήνα: Σάκκουλα.
- Λαλιώτου, Ι., 2006, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό*, Αθήνα: Πόλις.
- Λαμπριανίδης, Λ., 2003, «Παλιννόστηση και οικονομική ανάπτυξη: η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών που παλιννοστούν από την Ελλάδα και την Ιταλία», *Τόπος*, τχ. 20-21: 77-97.

- Λάουτ-Μπάκα, Γ., 2006, «Θαλάσσια σύνορα και μη μόνιμη μετανάστευση: ο θαλάσσιος δρόμος προς την Ελλάδα», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας*, Ακαδημία Αθηνών, τόμ. 6: 95-139.
- Ματζουράνης, Γ., 1990, *Τα παιδιά του Νότου*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μπίμπου-Νάκου, Ι., Χαρίτου-Φατούρου, Μ., 1998, «Ομάδα αυτοβοήθειας με άτομα που μετακινήθηκαν από την Αλβανία: πλαίσιο αναφοράς και ευρήματα σε σχέση με τις διαδικασίες ενίσχυσης του κοινωνικού αποκλεισμού», στο *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα (499-508).
- Νιτσιάκος, Β., 2003β, *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών*, Αθήνα: Οδυσσεύς.
- Ντουμάνης, Ν., 2004, «Οι Έλληνες της Αυστραλίας», στο R. Clong, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20ό αιώνα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (119-167).
- Ρωμανίδου, Ε., 2000, «Οι αλλοδαποί πρόσφυγες και μετανάστες ως θύματα», στο *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ (193-206).
- Τάμης, Α., 2006α, «Αυστραλία», στο *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος-21ος αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων (255-268).
- Τάμης, Α., 2006β, «Νέα Ζηλανδία», στο *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος-21ος αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων (269-273).
- Τρίμη-Κύρου, Κ., 2003α, «Οι Έλληνες της Αυστραλίας. Από την πρόσκαιρη στη μόνιμη εγκατάσταση», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 10: 309-324, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τρίμη-Κύρου, Κ., 2003β, «Οι Έλληνες στην Αυστραλία. Από το 19ο αιώνα ως το 1974», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 9: 319-328, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τσίμπος, Π., 2004, «Οι Έλληνες στον Καναδά: ιστορική και κοινωνιολογική ανασκόπηση», στο R. Clong, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20ό αιώνα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (171-194).
- Ψημμένος, Ι., 1998, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», στο *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα: ΚΕΚΜΟΚΟΠ-Gutenberg (221-273).
- Ψημμένος, Ι., 2000, «Εργασία και Ρατσισμός: Κοινωνική διαχείριση και μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό», στο *Φαινόμενα Κοινωνικής Παθολογίας σε Ομάδες Κοινωνικού Αποκλεισμού*, Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών-Πάντειο Πανεπιστήμιο (64-88).
- Ψημμένος, Ι., 2003, «Ερμηφείς μετανάστευσης, προσδοκίες και ταυτότητες των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών», στο *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης*, Αθήνα: Gutenberg (123-155).
- Ψημμένος, Ι., 2003, «Μεταναστευτικός έλεγχος και άτυπες διακριτικές πολιτικές: ο ρόλος των κοινωνικών υπηρεσιών», στο *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης*, Αθήνα: Gutenberg (195-222).